

Suriye Tarihi

Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebî ve Kültürel Hayat (1800-1918)

Ömer İshakoğlu, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 212, 422 sayfa.

Mehmet AKINCI*

Asırlar boyu İbrani, Asur, Babil, Pers, Yunan, Roma, Bizans ve son olarak Osmanlı medeniyetine ev sahipliği yapmış Bilâdü's-şam'ın günümüzde Suriye diye isimlendirilen topraklarında tarihin çalkantılarla dolu bir başka sayfası, Osmanlı'nın son demlerine şahitlik eden 19. yüzyılda edebi ve kültürel atmosfer nasıldı? Bir medeniyet şahikası Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesinden hemen önce, dil ve edebiyatın peşinden sürüklediği kültürel hayatın ışıkları, birilerinin iddia ettiği gibi bu topraklarda sönmeye mi yüz tutmuştu? Yoksa bu topraklar, mahir ellerin, asırların getirdiği birikime yeni biçimler vermesiyle birlikte Avrupa'nın da etkisi altında farklı edebî türlere kapı aralamış, kültür birikimini genişletmiş ve bu alanda yeni bir ivme mi kazanmıştı? İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Ömer İshakoğlu yukarıdaki sorulara cevap mahiyetinde 2010 yılında doktora tezi olarak bu çalışmayı kaleme almıştır.

Kısa bir literatür taramasından sonra Suriye üzerinde daha önce farklı çalışmalar yapılmış olduğu göze çarpmaktadır. Ne var ki genel olarak bu çalışmaların bir kısmı kültür ve edebiyattan ziyade tarihsel, siyasal ya da sosyal bir bakış açısıyla¹, bir kısmı ise sadece belli bir edebiyat türü ya da belli bir edebî alanda etkin şahıslar hakkında yazılmıştır². Ayrıca bu çalışmaların pek çoğunda bu günkü sınırlarıyla bilinen Suriye'den ziyade Filistin, Ürdün ve Lübnan'ı da içine alacak biçimde, konu edinilen bölge daha geniş tutulmuştur. Yine bu çalışmalar yapılırken çoğunlukla ya bir zaman dilimiyle sınırlandırmaya gidilmemiş ya da incelemekte olduğumuz kitabın ele aldığı tarihten daha önce ya da daha sonraki zamanlar işlenmiştir. Bu nedenle yazarın çalışması edebiyat ve kültürel alanda 19. yüzyıl Suriye'sini son derece derli toplu bir biçimde ele alması bakımından özgün olmakla nitelendirilebilir. Ömer İshakoğlu bu çabasıyla akademik bir çalışma ortaya koymuş, konuyla yakından ilgilenen kişilere kolayca erişebilecekleri bir kaynak sunmuştur.

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniverstesi.

¹ Bkz. Örn. Corci Yanni *Târîhu Sûriye, Dâr Lahd'ı Hâtr*, Beyrut, 1900; el-Mitrân Yûsuf ed-Debs, *Târîhu Sûriye ed-dîni ve'd-dünyevi*, el-Matbaatü'l-Umûmiyye, Beyrut, 1903 (10 cilt); *The Origins of Syrian Nationhood Histories, Pioneers and Identity*, Adel Beshara, Routledge, Londra, 2011; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 - 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004; Linda Schatkowski Schilcher, Richard T. Antoun & Donald Quataert, *Syria Society Culture and Polity*, New York State Üniversitesi Yayınları, USA, 1991;

² Bkz. Örn. Heysem Havâce, *Hareketü'l-mesrah fi Hıms*, ez-Zâkira Yayıncılık, Humus, 1984, Ahmed el-'Alâvine, *Hayruddîn ez-Ziriklî el-müerrih el-edîb eş-şâ'ir*, Dâr Kalem, Şam, 2002.

Yazarın, büyük bir emeğin ürünü olan böyle bir çalışmaya girişmesindeki en önemli nedenlerden biri de, bazı oryantalistler ve hatta bazı Araplar tarafından dillendirilen Osmanlı döneminde Arap edebiyatının duraksadığı ya da gerilediği tezini çürütme isteğidir. 19. yüzyıl Suriye’inde ortaya konulmuş edebiyat çalışmalarını ve bu çalışmaları yapan kişileri bölümler halinde kitabında inceleyen yazar, bilimsel anlamda büyük oranda bu amacına ulaşmış görünmektedir.

Yavuz Sultan Selim’in 1516 yılında Mısır’ı fethetmesiyle birlikte 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’ne katılan, İslâm tarihi ve kültüründe Bilâdü’ş-Şâm olarak bilinen coğrafya, bir dönem kuzeyde Halep ve Güneydoğu Anadolu toprakları ile güneyde Beyrut’u da içeren bir genişliğe ulaşmış olsa da (s. 21-24) İshakoğlu çalışmasını dönem itibarıyla 1800-1917 tarihleri, coğrafi olarak ise günümüz Suriye Devleti toprakları ile sınırlamaktadır.

Yazar kitabını dört bölüme ayırır. ‘Suriye’ye Genel Bir Bakış’ başlıklı birinci bölümde (s. 31-81), dört alt başlık altında ‘Suriye Adının Etimolojisi’, ‘Suriye’nin Coğrafi Yapısı’, ‘Nüfus’ ‘Etnik Yapı’ ‘Dini Yapı’, ‘Tarih Boyunca Suriye’, ‘Osmanlı Hâkimiyetinde Suriye (1516-1918)’yi inceler. İlk başlıkta Suriye adının nereden geldiği üzerinde durur, farklı görüşleri nakleder. Bu görüşlerden biri şudur: Asûrlular M.Ö. IX. yüzyılda bölgeye yerleşince burası “Asûrluların ülkesi” anlamında ‘Assurya’ olarak anılmaya başlamış, zaman içerisinde ‘as’ ekinin atılmasıyla bölgenin ismi ‘Surya’ olarak kalmıştır (s. 31-33).

Yazar, birinci bölümün alt başlıklarında demografik yapı, nüfusun etnik ve dinî mezhebî dağılımı, konuşulan diller, eğitim durumu ve okuma-yazma oranı hakkında istatistikî bilgiler verir, iç savaşın sebep olduğu göç hareketliliğinin nüfusa yansımalarına değinir.

Kitabın birinci bölümünün son kısmı olan ‘Tarih Boyunca Suriye’, ‘Osmanlı Hâkimiyetinde Suriye (1516-1918)’ başlıkları altında yazar eski çağlarda ve İslâm döneminde Suriye’de hangi devletlerin hüküm sürdüğünü anlatır, kronolojik bir sıralama ile Suriye’nin siyasi tarihine dair bilgiler verir. Tarihte ülke topraklarına hâkim olan Müslüman-Türk devletlerine ve daha ayrıntılı bir şekilde Osmanlı’nın hâkimiyetine değinir.

“İngilizlerin 1918’de taarruzu ile Suriye topraklarında dört asırlık Osmanlı hâkimiyeti sonra erer, ardından Suriye müstakil bir devlet haline getirildikten sonra Fransa’nın manda yönetimine bırakılır (s. 50-82).” diyerek birinci bölümü noktalar.

‘XIX. Yüzyılda Suriye’de Edebî ve Kültürel Hayatı Etkileyen Faktörler’ başlığını taşıyan ikinci bölümde (s. 83-138) yazar, belli başlı şehirlerdeki kütüphaneler, matbaalar, eğitim kurumları, ilmi ve edebi cemiyetler ile basın ve tercüme faaliyetlerinden bahseder, istatistikî bilgiler vererek bir takım ayrıntılara değinir.

Yine bu bölümde 19. yüzyılda Suriye’de kurulan cemiyetlerin de tıpkı okullar gibi yabancı ülkelerin öncülüğünde faaliyetlerini sürdürdüğünden söz eder. Yazar Suriye Cemiyeti, Suriye Diriliş Cemiyeti ve Arap Edebiyatı Kulübü gibi Suriye’de çalışmalar yapan belli başlı cemiyetler hakkında nerede, kim tarafından kurulduğuna, ne tür faaliyetler yürüttüklerine dair ayrıntılı bilgiler verir.

‘Basın’ başlığı altında, ülkede matbaanın kurulmasıyla birlikte gazete ve dergi basımının yaygınlaştığını belirtir. Suriye’de ilk gazetenin 1865 yılında Vilâyet Matbaası’nda basıldığını kaydeder. Suriye ve el-Furât dönemin resmi, eş-Şehba, el-İtidal, Dimeşk, eş-Şâm, el-Muktebes, el-’Asru’l-cedid, el-Mişkât, eş-Şark, et-Takaddum, eş-Şa’b gayri resmi, Hitt bi’l-hurc ve en-Nedîm ise mizah gazeteleridir.

Ayrıca el-Muktebes, el-Arûs, el-Verkâ gibi ilmi ve edebi, en-Nî'me, el-Hakâik gibi dini içerikli dergiler dönemin Suriyesi'nde diğer basılı yayınlardır.

Bölümün son başlığı olan *'Tercüme Faaliyetleri'* adı altında yazar, Suriye'de o dönemde yapılan tercüme çalışmalarına değinir ve tercümelerin genellikle Fransızcadan yapıldığı, yapılan çevirilerin çoğunlukla uyarlama (adaptasyon) ve yeniden telif şeklinde olduğu, halkın Batı'yı tanıma arzusunun tercüme faaliyetlerini artırdığı tesbitleri ile bu bölümü noktalar.

'XIX. Yüzyılda Suriye'deki Kültürel Faaliyetler ve Öncüleri' başlığını taşıyan ve kitapta en çok yer edinen (s. 138-328) üçüncü bölümde yazar, dönemin Suriye'sinde yürütülen ilmi ve edebi çalışmaları ele almıştır. Bu bağlamda şiir, hikâye-roman, tiyatro, biyografi, edebi tenkit, gezi yazıları, hatırat, mektup-günlük, dil ve tarih çalışmaları üzerinde durur. Her bir edebiyat türünün başlığı altında bu türün Suriye'deki öncüleri ve başlıca eserleri hakkında bilgiler verir. Ayrıca özellikle şiir kısmında bahsettiği çalışmalardan alıntılar yaparak çeviri biçiminde bunları okuyucuya sunar.

'XIX. Yüzyılda Yaşamış Suriyeli Önemli İlim Adamları ve Düşünürler' başlıklı dördüncü ve son bölümde (s. 330-388) yazar, edebi olmaktan çok ilmi kişilikleriyle öne çıkan Abdurrezzâk el-Bîtâr, Abdulkâdir Bedrân, Tâhir el-Cezâirî, Cemâleddîn el-Kâsımî gibi şahsiyetleri ele alır. Bu kişilerin hayatlarına kısaca değinir ve belli başlı çalışmalarını inceler.

Sonuç bölümünde ise dört asır Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Suriye'de 1800-1918 yılları arasında edebi ve kültürel alanda yaşanmış gelişmeleri siyasi, sosyal, eğitim-kültür ve dil-edebiyat alanındaki gelişmeler olmak üzere dörde ayırır.

Eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler hakkında saydığı maddeler arasında şunlar göze çarpmaktadır: IX. yüzyılda modern eğitim kurumları açılmadan önce eğitim-öğretim faaliyetleri medreselerin yanı sıra cami, tekke, hankâh ve türbelerle âlimlerin evlerinde yapılmıştır. Modern eğitim alanındaki en önemli adım, 1869 tarihli Ma'arif Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu nizamnamede öngörülen okulluşmanın gerçekleşmesi ancak 1880'den sonra vilayetlerde ma'arif müdürlüklerinin kurulmasıyla hız kazanmıştır. Suriye'de ilk matbaa Halepli Hıristiyanlar tarafından 1706'da kurulmuş, XIX. yüzyılda ise tam olarak yerleşmiş ve yayılmıştır. Osmanlılar tarafından kurulan ilk matbaa, 1864 yılında Şam'da açılan Vilayet Matbaası'dır. Bu matbaada Suriye'nin ilk resmi gazetesi *Suriye* adıyla Arapça ve Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bu dönemde Suriye'de kurulan ilmi ve edebi cemiyetler, amaçlarını Arapların dil, edebiyat ve tarihlerini yeniden canlandırmak olarak belirtmişler, ancak daha sonra siyasi bir çizgiye kayarak Arap milliyetçiliğinin propagandasını yapmışlardır. Tercüme aracılığıyla Batı düşüncesi ve edebiyatı ile tanışan aydınlar, kendi telif ettikleri eserlerde bu durumun etkisini yansıtmışlardır.

Dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler arasında ise başlıca şu hususları kaydeder: Suriye'de şiir alanında XIX. yüzyılın ilk yarısında genellikle Halepli gayrimüslim şairlerin öne çıktığı, ancak aynı yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında milliyetçi duygulara sahip Şamlı şairlerin etkin olduğu görülmüştür. İlk dönem şairleri, genellikle edebi bir kaygıyla şiirlerini yazmışlardır. Son dönem şairlerinde daha çok milli, ulusal ve toplumsal kaygılar öne çıkar. Arap öykü ve romanının Suriye'de gelişen ilk devresi ele alındığında yazarların çoğunun gayrimüslim oldukları ve yabancı dil bildikleri görülür. Çeviri yoluyla Batı edebiyatındaki öykü ve roman ile tanışan bu yazarlar, içerik yönünden modern öyküye yakın, ancak üslup yönünden klasik Arap edebiyatına bağlı kalarak ilk denemelerini kaleme almışlardır. Suriye'de

XIX. yüzyılda düşünce ve icraatlarıyla öne çıkan birçok aydın yetişmiştir. Bu aydınlar çeşitli devlet kademelerinde görev almışlar ve bu yüzyılda görülen birçok reform hareketinin içerisinde olmuşlardır.

Sonuç itibarıyla yazar, gerek içerik, gerek biçim bakımından olsun doyurucu bir çalışma ortaya koymuş, bilimsel bir dil ve üslup kullanarak edebiyat literatürüne özgün bir eser kazandırmıştır.